

Kitap Tanıtımı

Makâsıd Düşüncesine Dair Yeni Eserler

Dr.Ali PEKCAN

1. Turuku'l-Keşf an Makâsidi's-Şâri'

Dr. Nu'mân Cûğaym,

Dârü'n-Nefâis, Ammân/Ürdün, 2002/1422; 1. bs., 392 sayfa

Bu eserin aslı, *Malezya'daki Câmia İslâmiyye el-Âlemiyye Üniversitesi-Meârifü'l-Vahy ve'l-Ulûmî'l-İnsâniyye Fakültesinde* 2001 yılında yapılmış bir doktora çalışmasıdır.

Yazar, eserine, konunun hazırlanış amacı ile araştırmada izlediği metottan anlatarak başlar. Altı bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde müellif, *Makâsidi's-Şerî'a* kavramının tanımı, kısımları ile bu ilme sahip olmanın yararı ve öneminden bahseder.

Nassların zâhirinden makâsıdın (*hukukun gâî amaçların*) nasıl çıkarılacağı hakkında genel bir giriş yapan yazar, daha sonra kulların yararını gözeten maksatların ve gerekçelerin şâriin hitâbının siyâqından (*context*) nasıl tespit edileceğine temas eder ve benzeri konulara dair eserlerde pek rastlamayan önemli bir değini ve yaklaşımda bulunur. Günümüz felsefi ve düşünsel tartışmaların odağında yeni bir yaklaşım olarak yer alan *hermenötik* (yorumlama/yorumbilim) anlayışını da göz önüne almak gerektiğini belirten yazar, bu yöndeki değerlendirmeleriyle makâsıd alanındaki çalışmalara yeni bir metodik öneri/yaklaşım getirmeyi amaçlamaktadır. Şer'î hükümlerin objektif dayanakları olarak kabul edilebileceğimiz illetleri/ta'lîl'i bilme çerçevesinde, bu bilgi ile makâsıd düşüncesi arasındaki ilişki ve bağlantılara da temas eden yazar, bu iki kavramın yer yer iç içe geçtiğini birbirinin yerine sıklıkla kullanıldığını belirtir. Bizim de araştırma ve okumalarımız, yazarın bu yöndeki bir yaklaşımını doğrular niteliktedir.

Çalışmanın özgün sayılabilecek bölümlerinden bir de 'şâriin sustuğu' yerlerde makâsıd bağlamında nasıl hareket edilmesi gerektiğini irdeleyen alandır. Müellif, bu "durum"un hükme delâleti ile makâsıd alanı arasındaki bağlantıyı tespite çalışır. Bu 'susma'nın ibâdet ya da muâmelât alanında olmasının durumu nasıl etkileyeceğine de temas eden yazar, pozitif hukuktaki *bilinçli/bilinçsiz kanun boşluğu* fenomeni ile ilgi kurmaya çalışır.

Felsefi akıl yürütme biçimlerinden sayılan *istiqrâ* (tüme varım) yönteminin, makâsıd içerikli ilke ve kurallarının tespitindeki rolü hakkında genişçe duran yazar, bu istidlâl şeklinin epistemolojik değeri hakkında değerlendirmelerini bolca örnek vererek temellendirmeye çalışır. Bu arada konuya ilişkin çağımız en önemli makâsıd bilgini sayılan *İbn Âşûr*'un konuya ilişkin görüşlerini yakından ele alır.

Tek bir illet, hikmet ve müşterek manâ'nın (anlam) ifade edildiğini belirttiği nasslardan örneklerin analizini yapan yazar, çalışmasını, bu eser bağlamında ulaştığı genel nitelikli bir hâtime ile bitirir.

2. Nahvu Tef'îlî Makâsıd'ı-Şerî'a

Cemâlüddîn Atyye Muhammed

Dârul-Fikr, Dimeşk, 2001/1422; 1. bs., 250 sayfa.

1928 Mısır doğumlu yazar, doktorasını hukuk fakültesinde tamamladı. Mısır ve Kuveyt'te hukuk alanında çalışmalarda bulundu. Bilimsel içerikli bir çok çalışmada görev aldı. Katar Üniversitesi Şerî'a Fakültesinde Hukuk bölüm başkanlığı yaptı. İslâm iktisâdı üzerine resmî ve akademik çalışmalarda yoğunlaştı.

Kuveyt'te yayımlanan *Fıkıh Ansiklopedisi* yayın editörlüğünde bulundu. Halen *el-Müslim el-Muâsir* Dergisinin yayın yönetmenliği yapmakta olan yazar, Fransızca, İngilizce ve Arapça dilinde bir çok çalışmaya imza atmıştır.

Yazar genel bir girişten sonra, 'Fitrat', 'Akıl', 'Tecrübe' gibi makâsıd konusundaki odak kavramları ve bunların makâsıd düşüncesindeki belirleyici rolü üzerinde durmaktadır.

Makâsıd'ın kendi arasındaki kategorik yapılanmasından, her maksadın araç kavramları olan vesâil nitelikli hükümlerinden genel olarak bahseden yazar, *zarûrî, hâcî ve tahsînî* şeklinde sıralanan hiyerarşik ayırımın –*bilinenin aksine* makâsıd ile *değil- vesâil* nitelikli hükümlerle ilintili olduğunu –çeşitli örneklerle dayanarak- ileri sürer.

Makâsıd'ın üç mü yoksa *beşli* mi olarak sıralanması gerektiği hususunda kendi değerlendirmelerine yer veren müellif, bir hükmün üçlü mertebeden hangi katmanda yer alacağını kriteri hakkında örneklerden yola çıkarak belirlemeye çalışır. *Vesîle (aracı)* nitelikli hususların tespitinde *zaman, mekan, şahıs ve durum (hal)* gibi ayırıcı ve belirleyici ölçütlerin etkin rolüne temas eden yazar, daha sonra 'makâsıd konusunda *yeni* bir tasarım' başlıklı bölümde, zarûfî nitelikli maksatların beşle sınırlandırılması, makâsıd'ın çeşitleri ve katmanları, insanların (göz önüne aldıkları) maksatlarından kabaca bahseder.

İslâm hukukunun yüksek ve kurucu maksat ve kavramlarından söz eden müellif, *küllî* maksatlar, (*hâs*) özel maksatlar, tikel (*cüz'î*) maksatlar ve *mükelleflerin* maksatları şeklindeki klasik sınıflamadan kısaca bahseder.

Makâsıd konusundaki sınıflandırmalara başka bir açıdan yaklaşmaya çalışan yazar, bireyden başlayarak, evrensel nitelik taşıyan tümel maksatlara uzanan kısmen yeni kabul edilebilecek bir sınıflamada bulunur. Buna göre, maksatlar; önce *fertle* ilgili olanlar, daha sonra *âile*, bundan sonra da *ümme* (İslâm Toplumu) ile ilgili olanlar daha üst seviyede ise insanlık *âlemi*yle ilgili evrensel ölçekteki maksatlar bulunmaktadır. Bireyle ilgili olanları, hayatın, aklın, dindarlığın (dîn'in değil) korunması, ırzın ve malın korunması olarak belirleyen yazar, âile ile ilgili olan maksatları ise, *eşler* arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi; *nesl*'in (insan türünün varlığını) korunması; eşler arasında ilişkilerde *huzur, sevgi ve rahmet*'in sağlanması, *neseb*'in korunması; âilenin mâlî (ekonomik) düzeni; âile-

deki *dindarlığın geliştirilmesi* ile âileyi oluşturan, onun devamını sağlayıcı, kurucu temel unsurlardan bahseder.

Bundan sonra İslâm ümmetini oluşturan temel niteliklere temas eden yazar, bu düzeydeki maksatların ikincisi olarak, *güvenin korunmasından* (hıfzu'l-emn) söz eder. Bu aşamalarda *nasslardan* dayanaklarını da zikreden yazar, *âdâletin ikâmesi*, *dîni* ve *ahlâkî* değerlerin korunmasının gerekliliğine değinerek önemli bir hususa işaret eder. İslâm ümmetinin *birliği*, *dayanışması* ve *yardımlaşması*; *ilim ve kültürün yaygınlaşmasının* sağlanması ile İslâm Ümmetinin *ortak bilinci* ya da *ortak aklının oluşturulması* gibi maksatlara yer verir. Bu tür maksatlara, *yeryüzünün bayındır hale getirilmesi* (kısmen ekolojik dengenin korunması), müslümanların *sahip olduğu yer altı ve yerüstü kaynakların korunması* ve değerlendirilmesini de ekler. Bu bölüm, eserin en ilgi çekici kısmını oluşturmaktadır.

Son ve en üst düzeydeki maksatları *evrensel* nitelikte olanlar diye belirleyen müellif, burada ise, yeryüzü halklarının birbirleriyle tanışması (diyalog), dayanışma ve yardımlaşması gibi küresel ölçekteki değerlere atıfta bulunur. İnsanın yeryüzündeki *hilâfet* misyonuna ve evrensel düzeydeki *adâletin ikâmesine* işaret eder. Buna ilâveten, *insan haklarının korunması* ile *İslâm davetinin neşri* ne de yer verir.

Eserin sonlarına doğru, makâsîd düşüncesinden yararlanma konusunda günümüz tablosuna yer veren, tecdît çağrılarına kaynaklık etmesi bakımından makâsîd düşüncesinin yeri ve önemi ile güncel değerlendirmelere değinen yazar, bu bölümde: İslâm Şeriatinin kemâli (yeterliliği), imân konusunda huzura erme, mümin bireyin yaptığı/yapacağı eylem ve davranışlarını, bunların meşrûiyetini bilerek hayata geçirmesi, bu konularda şüphe uyandırmak isteyenlere engel olunması, sahîh nitelikli hadislerin, mutlaka şer'î maslahatlara uygun olarak vârit olduğunu belirtmekte, hayâlî ve vehme dayalı olarak maslahat ikâmet edilemeyeceğini Şâtîbî'yi de refere ederek temellendirmeye çalışır.

Fethu'z-zerâi' (maslahatlara ulaştıran yolların açılması) ilkesinin işletilmesi gerekli olduğunu savunan müellif, nassların onların hedef edindiği makâsîd'a göre değerlendirilmesi gerektiğini söylerken, hukukun temel ilkeleriyle özel nitelikli hükümlerin arasının nasıl uzlaştırılması gerektiğini irdeler. İnsan davranışlarının sadece başlangıçtaki niyet ve maksatlarıyla değil aynı zamanda bu davranışların yol açacağı olumlu ya da olumsuz durumların da incelenmesi gerektiğini savunur ki -olayları ve olguları sağlıklı ve doğru bir şekilde değerlendirme bakımından- bu genel anlamıyla isabetli bir kalkış noktası sayılabilir.

'*Makâsîd ictihâdî*' şeklinde bir terminolojik kullanım biçiminin, doğruluk ve tutarlılığını sorgulayan yazar, bu kullanımın Raysûnî ve Hâdimî gibi makâsîd konusunda eser kaleme alan kimi yazarlar tarafından dile getirildiğini belirtir. Ancak bu şekildeki bir kullanımın yeterince olgunlaşmadan ortaya atıldığını, doğal olarak beraberinde bir takım belirsizlikleri de getirdiği savunan yazar bunu şu sözlerle sonuca bağlar:

"...'*Makâsîd ictihâdî*' terimi, -önceki ifadelerimizden de anlaşılacağı üzere- bu kullanımın kendisine yüklenen anlamı tam olarak ifade etmemektedir...Hakîkatte bu kullanım, klasik usûl'de yeri bulunan *mürsel maslahat* ya da *istislah* terimlerinin ifade ettiği anlamdan başka bir şey değildir..." (s.197).

Bu terim yerine '*et-Tanzîru'l-Fıkhi*' teriminin kullanılabileceğini ileri sürer. Bu kavramdan neyin kastedildiğini temellendirmeye çalışan yazar, çağdaş araştırmacılardan da alıntılar yaparak irdelemeye gayret gösterir. Makâsîd konusunda tümel bir ilke/değer arayışını dile getirir. Bunu da bir tasarım olarak şematize eden müellif, makâsîd düşüncesinin fikrî/felsefî temellerine de kısmen temas ederek, bu tür bir yaklaşımın rasyonel kökenlerine –hem birey hem de toplumsal açıdan- temas eder.

Müellif, eserinin en son kısmında, makâsîd düşüncesinin geleceği hakkında bir takım tasarımlarını dillendirerek, bu tür çalışmaların, onun usûl'den bağımsız bir fıkıh disiplini mi yoksa usûl düşüncesinin çağdaş /yeni bir yönü mü olduğu konusunu tartışır. İbn Âşûr'un aksine bu alanın tamamen usûl'den müstakil değil, usûle bağımlı, ancak yeniden sistematize edilmiş bir şekilde belirlenmesi ve üzerine çalışılması gerektiğini savunan yazar, bu konuda Raysûnî'yi haklı bulur.

Yazar, çalışmasını bazı önerilerle bitirir. *Gazzâlî, İbn Teymiyye, İbnü'l-Qayyim, İzz b. Abdisselâm ve Şâh Velîyyullâh Dihlevî* gibi önde gelen İslâm bilginlerin makâsîd düşüncelerini irdeleyen çalışmaların yapılmasını, fıkıhın her bölümünün ayrı ayrı maksatlarının tespitinin yapılmasını, bunlardan hareketle de tümevarım yöntemiyle tümel ve genel-geçer değer ve maksatlara ulaşılmasını önerir.

3. Kavâ'idü'l-Makâsîd 'İnde'l-İmâm eş-Şâtibî (Arzan-dirâseten-ta'îlîlen)

Dr. Abdurrahmân el-Kilânî,

Dâru'l-Fikr, Beyrut/Dimeşk 2000; 488 sayfa

1970 Ürdün doğumlu olan yazar, hâlen Mu'te Üniversitesi Şerî'a Fakültesinde Fıkıh ve Fıkıh usûlü bölümünde doçent olarak görev yapmaktadır. Ürdün Üniversitesinde, '*el-Âmm ve tahsîsuh beyne's-Şâtibî ve'l-usûliyyîn*' başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırladı. (Ürdün/Ammân ts.) Bir çok makalesi de bulunan yazar'ın '*Me'âlimü'l-makâsîd fî fıkhi's-Şeyh Muhammed Reşîd Rızâ*' adlı dikkate değer bir eseri daha bulunmaktadır.

'İmâm Şâtibî'de makâsîd kâideleri' adlı bu eserinde iki ana bölüm vardır. Birinci bölümde, '*maksadî kâide*'nin ne demek olduğu/tanımı üzerinde genişçe duran yazar, *kâide-i külliye* ile *makâsîd kâideleri* arasındaki içeriksel ya da anlam alanı bakımından benzerlikler ve ayrıkları üzerinde de durur.

Makâsîd (gâî) içerikli ilke ve kurallarda bulunan özgün nitelikleri belirlemeye çalışan müellif, bu kuralların hakikati (gerçekliği), bu tür ilke ve kuralları bilmenin teorik ve pratik yararı ve önemi, bu kuralların anlam yapısı üzerinde de duran yazar, bu sırada genel nitelikli ve oldukça yerinde bir takım saptamalara ulaşmaya çalışır. Daha sonra makâsîd içerikli bu tür kâidelerin İslâmî yasamadaki yeri ve rolü üzerinde durur. Bu kâidelerin kategorik sınıflamasına da temas eden yazar, bütün bu konuları işleyiş sırasında konunun odak referansı olan *Şâtibî*'nin iki önemli eseri olan *el-Muvâfakât* ve *el-İ'tisâm*'dan sıkça faydalanır.

İkinci bölümde ise, makâsîd kâidelerinin içerdiği konuların yanısıra *maslahat-mefsedet* kavramları ile bunların birbirleriyle olan ilişkilerine de genişçe yer veren müellif, bu yöndeki kurallardan ve ilgili örneklerden yola çıkarak, konuyu irdeler. Bu kuralların 'raf'ul-harac' (=güçlüğü kaldırılması) genel ilkesiyle ve mükelleflerin maksatlarıyla, onların işledikleri fiiller arasındaki bağlantılar üzerinde durur ve eserini, mükelleflerin eylemleriyle, bu eylemlerin doğurduğu sonuçlar arasındaki ilişki ve bağlantılar arasındaki ilişkileri de özetleyerek bitirir.

4. el-Atâu'l-Fikrî li-Ebî'l-Vefîd İbn Rüşd (v.595/1168)

Yayın Editörleri: Dr. Fethî Milikâvî - Dr. Azmî Tâhâ

[el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikrî'l-İslâmî yy.] Mektebû'l-Ürdün-1999/1420; 1.bs.

Eşer, 1998/1419 yılında Ürdün/Mefriq? Âlü'l-Beyt Üniversitesinde, *el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikrî'l-İslâmî* adlı bilimsel organizasyon tarafından İbn Rüşd özelinde düzenlenen sempozyuma sunulan yazı ve değerlendirmelerden oluşmaktadır.

Ünlü İslâm mütefekkeri İbn Rüşd'ün düşünce sistemini değişik açılardan ele alıp değerlendiren bir muhtevaya sahip olan bu sempozyum niteliğindeki çalışmaya dünyanın değişik yerlerinden özellikle düşünsel bilimler alanında uzman olan bilim adamları katılmışlardır. Açılış konuşması olarak, adı geçen üniversite ve sempozyumu düzenleyen organizasyon adına yapılan konuşmalardan sonra şu içerikli oturumlar yapılmıştır.

I.Oturum:

1-Dr.Ahmed er-Raysûnî: "*İbn Rüşd'ün Hukuk Düşüncesinde Makâsîdî Yönelişler*"

2-Dr.Mustafa Necîb: "*İbn Rüşd'de Fikhî Metodoloji*"

3-Dr.Abdülmuizz Hureyz: "*Lafızlar ve hüküm çıkarmada kullanılan deliller bağlamında İbn Rüşd'ün "el-Mustasfâ'nın ihtisarı olan [ed-Darûrî fi Usûli'l-Fikh] adlı eserindeki izlediği metodoloji*"

II.Oturum:

1-Dr.Enver ez-Za'bî: "*Fî Mefhûmî't-Tehâfût ve Tehâfûtî't-Tehâfût*"

2-Dr.Azmî Tâhâ (es-Seyyid Ahmed): "*Meşrû'u't-Tecdid el-Fikrî 'inde İbn Rüşd'*"

3-Cemâl Ebû Hassân: "*Qurâe naqdiyye fi'l-Keşf an Menâhicî'l-Edille 'inde İbn Rüşd'*"

III.Oturum:

1-Dr.Ammâr Âmir: "*Meşrû'iyetü'l-Hitâbî'r-Rüşdî fi'l-Fikrî'l-Arabî el-İslâmî*"

2-Dr.Âmir el-Hâfî: "*İbn Rüşd fi'l-Lâhût el-Mesîhî*"

Bu sempozyuma sunulan tebliğlerden de anlaşılacağı üzere, birinci oturum tamamen İbn Rüşd'ün hukuk ve -özelikle makâsîd- düşüncesinin değişik yönlerden ele alınarak irdelenmesinden oluşmaktadır. Bizce bu oturumdaki sunulan her üç tebliğ de, oldukça doyurucu sayılacak bilgileri ihtiva etmektedir.

Raysûnî, adı geçen makalesinde ilkin "*İbn Rüşd ve Fikh*" başlığında genel bir giriş yapmakta, burada İbn Rüşd'ün felsefî ve tıbbî yönünün daha öne çıkmasına karşın aslında onun, hem teorik hem de pratik bakımdan büyük bir fakih ve

müctehid olduğunu vurgulamakta ve onun, "*Bidâyetü'l-müctehid*" adlı mukayese-li fıkıh eserinin dışında diğer fikhî eserlerinin hep geride kaldığını da sözlerine ekler. Bu eserin yaygın olarak kullanılan adının: "*Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muqtesid*" şeklinde olmasına rağmen müellifin ise serinin adını "*Bidâyetü'l-Müctehid ve Kifâyetü'l-Muqtesid*" olarak verdiğini belirterek anlamca ve İbn Rüşd'ün maksadına uygun olanın kendi kullandığı biçim olduğunu belirtir.

Daha sonraki "*İbn Rüşd ve Makâsıdüş-Şer'i'a*" başlıklı bölümde, abartılı bir zorlamayla İbn Rüşd'ün bütünüyle *makâsıdçı bir müctehid* olduğu şeklindeki bir sunuş ve tanıtım niyetinin olmadığını ancak, onun makâsıd düşüncesine, diğer makâsıd eksenli düşünen usûlcülerin yanı sıra, sanılandan daha fazla katkıda bulunabileceğine dikkat çekmeyi amaçladığını belirtir. *Ta'lîl ve teabbüd* ikilemi arasında şer'i hükümlerin durumuna kısaca değinir. İbn Rüşd'ün bu bağlamda önemli ipuçlarına temas ettiğini belirten yazar, hükümlerin mutlaka onların içerdiği maksat ve maslahatlara göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Bunları yaparken en önemli referansı tabii olarak *Bidâyetü'l-müctehid* adlı eserdir. Hükümlerin sadece yapılan fiillerin başlangıcında taşınan niyet ve maksatlara değil, aynı zaman da bu fiillerin doğurduğu ya da yol açtığı durumlara (*ittibâru'l-meâlât*) göre de değerlendirilmesi gerektiği özellikle vurgular.

Raysûnî, İbn Rüşd'ün adı geçen eserlerinde "*kiyâs-ı mürsel*" şeklinde bir terminolojik adlandırma yaptığını bunun aslında "*el-kiyâsu'l-makâsıd*" anlamında olduğunu söyleyerek, kendisi de kısmen yeni sayılabilecek bir adlandırma yapar. Bu bölümü oldukça uzun ele alıp, irdeleyen yazar, daha sonra da İslâm hukuku'nun en genel maksatlarına temas eder. Yazısını da İbn Rüşd'ün ihmale gelmeyecek kimi düşüncelerine tekrar dikkat çekerek konusunu sonlandırır.

Birinci oturumda Dr. Mustafa Necîb tarafından sunulan: "*İbn Rüşd'de Fıkıhî Yöntem*" adlı ikinci tebliğde ise yazar, önce İbn Rüşd'ün kısaca hayat hikayesi ve yaşadığı döneme değinir.

"*Bidâyetü'l-müctehid*" üzerine genişçe değerlendirmeler yapan müellif, özellikle İbn Rüşd'ün bu kitabı yazmaktaki amacını irdelemeye çaba sarf eder. Kitabın İslâm hukukundaki yeri ve önemine sıklıkla vurgu yapan yazar, bundan sonra müellifin sözü edilen bu kitabında izlediği fikhî yöntemi değişik yönlerden ele alır. Bu eserde kullanılan kısmen özgün sayılabilecek bir takım kavramların incelenmesini yaparak bunları örneklerden yola çıkarak temellendirmeye çaba gösterir. Eserdeki fikhî ilke ve kurallardan da bahseden müellif, bunların fikhî bakımdan değerini analiz eder.

'İcmâ' ve 'kiyas'ın metodik değeri hakkında İbn Rüşd'ün düşüncelerine de yer veren yazar, çalışmasını, vardığı bir takım sonuçların yer aldığı bir hâtimeyle bitirir.

Bu oturumun son tebliği ise, Dr. Abdülmuizz Hureyz'e ait: "*Lafızlar ve hüküm çıkarmada kullanılan deliller bağlamında İbn Rüşd'ün "el-Mustasfâ'nın ihtisarı olan [ed-Darûrî fî Usûl'il-Fıkıh] adlı eserdeki izlediği metodoloji"* başlıklı tebliğdir.

Tebliğin adın da anlaşılacağı üzere bu çalışmanın esasını İbn Rüşd'ün, Gazzâlî'nin ünlü usûl eseri *el-Mustasfâ*'dan kısaltarak oluşturduğu *ed-Darûrî fî Usûl'il-Fıkıh* adlı eseri merkezinde hukukî hükümleri çıkarmakta kullanılan yönteminin tespitine çalışılmakta, *beyân, mücmel, zâhir, müevvel, emir(ler)*

nehîy(ler) gibi klasik usûl terimlerine bu eser odaklı değerlendirmelere yer verilmektedir. Konu işlenirken eserin aslı olan *el-Mustasfâ* ile de mukayese edilmekte bu şekilde konu mukâran (karşılaştırmalı) olarak sunulmakta, *beyân, istisnâ, âmm-hâss, mutlak-mukayyed* vb. nitelikli lafızların oluşturdıkları anlam alanları irdelenmektedir.

İbn Rüşd'ün *ed-Darûfî fî Usûl'l-Fıkh* adlı usûl eserinin, adından da anlaşılacağı üzere her ne kadar bir kısaltma (ihtisâr) çalışması gibi gözükse de büyük ölçüde özgün bir nitelik taşıdığını belirterek bu esere yeniden dikkat çekerek konusunu bitirir.

5. el-Makâsîd Fî'l-Mezhebi'l-Mâlikî [Hilâle'l-Qarneyn el-Hâmis ve's-Sâdis el-Hicriyyeyn]

Dr. Nûruddîn Muhtâr el-Hâdimî,

[Mektebetü'r-Rüşd], Riyâd 2002; 1.bs., 567 sayfa

Makâsîd konusundaki diğer bazı çalışmalarıyla da tanınan yazar, Tunus'lu olup, Zeytûne Üniversitesi ile Riyad, Mekke'deki bazı üniversitelerde hem ilmi hem de yöneticilik görevlerinde bulunmuştur. Bu eserin aslı 1997 yılında Zeytûne Üniversitesinde hazırlanmış doktora tezidir.

Eser, adından da anlaşıldığı üzere V. ve VI. Asırlardaki bazı Mâlikî bilginlerin makâsîd konusundaki düşüncelerini ele alarak bu iki asırdaki Mâlikî usûl düşüncesine ışık tutmaya çalışır. Müellif eserinde, konuyu ele alış gayesini, metodunu ve araştırmanın sınırlarını tespit ederek genel bir çerçeve çizmeye çalışan yazar, giriş bölümünde makâsîd kavramını, tarihçesini, içeriğini, oluşum sürecini, gelişimini, usûl ilmiyle bağlantısını irdelemeye çalışır. Daha sonra Mâlikî ekolünün genel olarak tanıtımına yardımcı olacak metodolojik yaklaşımları da özetle zikreden yazar, genel bir fıkıh tarihine de yer verir.

Birinci bölümde, adı geçen iki asırdaki sosyal, siyasal ve kültürel ve iktisadi hayatı ana hatlarıyla da olsa özetleyen yazar, bununla ele alacağı konunun zemini kurmaya çalışır. Bu dönemlerde yaşayan meşhur fakih ve usûlcülerin hayatlarına da kısaca yer verir. Bu bilginler ise, *Kadı Abdülvehhâb (v.422/1031)*, *İbn Abdiberr (463/1071)*, *Ebu'l-Velîd el-Bâcî (v.474/1081)*, *Ebu'l-Hasen el-Lahmî (v.478/1085)*, *İbn Rüşd el-Cedd (v.520/1126)*, *Mâzerî (v.536/1141)*, *(müfessir) Ebûbekr İbnü'l-Arabî (v.543/1148)*, *Kadı İyâz (v.544/1149)*, *İbn Rüşd el-Hafîd (v.595/1199)* gibi dönemin en gözde fakih ve usûlcüleridir. Bu dönemde adı geçen bilginler aracılığıyla Mâlikî düşüncesine bağlı da olsa dinamik bir ictihad faaliyetinin bulunduğu belirtilen yazar, Mâlikîliğin nass ve esere sıkı sıkı bağlı önceki metodik yapısını bu bilginler aracılığıyla yeni bir vizyona doğru evrildiğinden söz eder.

İkinci bölümde klasik fıkıh kaynaklarına genel olarak değinen yazar bu kaynak ve metotlar arasındaki bağlantı ve ilgileri tespit etmeye çalışarak, hüküm ve hitâbın gâî arka planına işaret eder. Teklîfî ve vad'î hükümlerin makâsîd konusuyla ilgisini kurmaya çalışır. Makâsîd düşüncesi ile klasik usûl teorisi arasındaki bağlantıların yanı sıra hukuk tarihindeki kavâ'id çalışmalarıyla da ilişkisini kurmaya çalışır. Usûl ve fîrû'a ait hukukun genel ve özel kurallarının

makâsîd düşüncesiyle irtibatından yola çıkarak makâsîd'a dair ilke ve genel esaslara geçişin nasıl olduğunu anlatan yazar, bu kuralların birbiriyle sıkı ilişki içerisinde bulunduklarını haklı olarak vurgular.

Üçüncü bölümde ise, esas konuyu ele alır. Makâsîd mevzuundaki kasık/genel bilgileri ifade eden başlıkların içerisini bu iki dönemdeki sözünü ettiği bilginlerin görüşleriyle doldurmaya, temellendirmeye çalışır. Makâsîd-vesâil bağlantısı noktasında da genel bilgilere temas eder ve makâsîd konusundaki ilke ve kuralların pratikteki durumu ve fonksiyonel değerine de değinerek tespitlerine yer verdiği bir sonuçla konuyu bitirir.

6. Makâsîdü's-Şerî'a 'Inde'l-İmâm el-'İzz b. Abdisselâm

Ömer Sâlih b. Ömer,

[Dâru'n-Nefâis] Ammân - Ürdün 2003; 1. bs., 553 sayfa

Eser, *Ummu Dermân el-İslâmiyye Üniversitesi Şerî'a ve'l-Kânûn Fakültesi* nin usûl-fıkıh bölümünde hazırlanmış bir doktora çalışmasıdır. Çalışmasının mukaddimesine, konuyu ele alış nedeni, metodu ve konunun sınırları ve boyutlarına dair bilgilerle başlayan yazar, daha sonra İzz b. Abdisselâm'ı özellikle neden inceleme konusu yaptığının izahını yapar.

Birinci bölümde, İzz b. Abdisselâm'ın hayatı ve yaşadığı dönemi değişik yönlerden tanıtan yazar, biyografisini sunduğu bilgin'in ilmine ve özellikle de usûlî yönüne dikkatleri çeker.

İkinci bölümde ise, makâsîd düşüncesinin iki temel parametresi durumunda olan maslahat ve mefsedet kavramları etrafındaki klasik bilgilere yer verir, bu iki kavramın oluşum sürecine de temas ederek maslahat ve mefsedet nitelikli bir olgu ya da durumun nasıl ve hangi yöntemle tespit edileceğine dair ileri sürülen yaklaşımlara değinir. Bir taraftan, *usûl-ı fıkıh* ile *makâsîd teorisi* arasındaki bağlantı ve bunun boyutlarını belirlemeye çalışan müellif, kimi araştırmacıların temelsiz olarak ileri sürdüğü hikmet ile makâsîd kavramı arasındaki anlam bağlantısının zayıf olduğu biçimindeki görüşlerin tamamen hatalı olduğunu dolayısıyla her iki kavramın ifade ettikleri anlam ve içerik bakımından bütünüyle örtüştüğünü haklı olarak belirtir. Ayrıca usûlcülerin, eserlerinde ve ifadelerinde *hikmet* kavramına makâsîd kavramından daha çok yer verdiklerini yine haklı olarak tespit eder. Makâsîd kavramıyla yakından ilgili illet; niyet, irade ve maslahat gibi diğer kavramlara da yer verir.

Bu bölümde ayrıca kısaca makâsîd çalışmalarının tarihine yer veren yazar, bu bilginlerin konuyla ilgili görüşlerinin, *Ebû İshâq eş-Şîrâzî* ve *Cüveynî* den başlayarak ele alır. Yazarın, *Serahsî*, *Ebu'l-Hattâb*, *Ebûbekr es-Semerkindî*, *İbn Kudâme* gibi diğer makâsîd çalışmalarında kendilerine pek yer verilemeyen-usûlcülere ve bunların fikirlerine yer vermesi eserin en farklı yönlerinden birisi sayılabilir.

Maslahat ve mefsedet konusunda en ayrıntılı değerlendirmelerin sahibi olarak kabul edilen İzz.b. Abdisselâm'ın bu yöndeki düşüncelerini bol örnekli olarak ele alan yazar, sözü edilen usûlcü bilginin yayımlanan tüm eserlerinden yararlanarak konuyu ele almasını takdire şayan olan bir davranış saymak abartı-

lı bir tespit olmasa gerektir. Zira böyle hassas, bir o kadar da önemli ve değerli bir alanda, o alanın düşünsel kurucusu ve geliştiricisi sayılan bilginlerin görüş ve düşüncelerinin sağlıklı olarak bilinip incelenmesi, ikincil kaynaklardan yararlanılarak değil, doğrudan o bilginin eserlerine dayanarak temellendirilmesi oldukça önemlidir.

Daha sonra İzz b. Abdisselâm'a göre maslahat ve mefsedetlerin tespit yöntemlerine de uzun sayılabilecek şekilde yer veren yazarın, bilhassa *zann-ı muteber*, *tecrübe* gibi klasik eserlerde pek rastlanılmayan terim ve kavramlara da bu meyanda yer vermesi dikkate değer bir husustur. Bundan sonra, müellifin, maslahat ve mefsedet kavramlarının birbirleriyle karşı karşıya geldiğinde nasıl davranılması gerektiği konusundaki değerlendirmelerine yer veren yazar, bu konudaki genel kuralları belirlemeye çalışır. *Teâruz ve tercih* metotları ile bunların olaylara ve problemlere nasıl uygulanacağına temas eden yazar, bir takım ölçü ve standartları tespitte çaba sarf eder.

Makâsıd-vesâil ilişkilerine en geniş şekilde yer veren usûlcülerden birisi olması hasebiyle İzz b. Abdisselâm'ın konuya dair düşüncelerini örneklerle izah eden müellif, şâriin maksadıyla mükelleflerin maksatları arasındaki benzerlik ve farkları örneklerden de yararlanarak değerlendirir, *adâletin ikâmesi*, *güçlüğü kaldırılması*, *yükümlülüklerin hafifletilmesi*, *ruhsat*, *kolaylık* gibi temel değerlere de yer verir. Özellikle -hukukun finalist gayesi olan- adâlet'e genişçe yer vermesi de eserin ilginç ve kayda değer kısımlarından biri olarak göze çarpar. Eserini, *zarûriyyât-hâciyyât-tahsiniyyât* şeklindeki klasik üçlü makâsıd kategorisi ve zarûri beş değere de değinerek tamamlar.

7. Makâsıd'ü's-Şerî'ati'l-İslâmiyye

Dr. Ziyâd Muhammed Ahmeydân,

[Müessesetü'r-Risâle] Beyrut 2004; 1. bs., 464 sayfa

Doktora tezi olarak hazırladığı bu çalışmada müellif, konusunu sunmaya genel metodik planından, bu çalışmayı yapmaktaki amacından ve konunun öneminden bahsederek başlar. Araştırma, üç ana bölüm ve bunların alt bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazar, eski-yeni bir çok müellifin yaptıkları *makâsıd'ü's-şerî'a* tariflerine yer vererek, genel-geçer bir tanıma ulaşmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, bu kavramla yakından ilgili bulunan *illet*, *hikmet*, *münâsebet me'ânî* gibi terimlere de yer veren yazar bunlar arasındaki anlam bağlantıları hakkındaki mülahazalarını belirtir. Kavram analizinin yanı sıra kısa da olsa makâsıd çalışmalarının tarihi seyrine yer veren yazar, makâsıd konusunda İslam bilginlerinin konsensüsü bulunduğunu, konunun Kur'ân ve Sünnet'teki bir çok nassa dayandığını, bunu tespit yönteminin de tümevarım (istikrâ) metodu olduğu belirtir. Ancak, tarihi seyirden bahsi sırasında, Ebu Ali eş-Şâî (v.344/956) ile Nizâmüddîn eş-Şâî'yi birbirine karıştırarak, ikisini bir zat gibi gösterir ki, hata, bu zatlara nisbet edilen *Usûl* adlı bir eserin varlığı ile bu eserleri yayımlayanların yanıltıcı sunumlarından kaynaklanmış olmalıdır. Zira Nizâmüddîn Ebû Ali eş-Şâî diye birisi yoktur. Bunlar ayrı iki zattırlar. Esas hata da bunlardan, Ebû Ali eş-Şâî'ye ait olduğu sanılan eserin ona ait olmaması hususudur [Bu konuyu

incelediğimiz şu çalışmaya bakılabilir: *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* sy.2, s.267-273]. Usûlü's-Şâfi adındaki eser, kesin olmamakla birlikte muhtemelen Nizâmüddîn eş-Şâfi'ye aittir.

Bu bölümde ayrıca makâsıd'ın maslahatla ilişkisinden, maslahatın geçerlilik kurallarından, nasların ta'lili meselesinden bahseder. Allah Teâlâ'nın ve kulların fiillerinde ta'lilin söz konusu olup- olmadığını hem klasik hem de çağdaş kaynaklardan yararlanarak sunan yazar, İslam bilgin ve fakihlerinin, son tahlilde şer'i hükümlerin mutlaka mesâlih-i ibâdî içerdğinde hem fikir olduklarını vurgular.

İkinci bölümde yazar, Makasıdı ya da maslahatı kuvvet, geçerlilik, kapsam ve kesinlik bakımından çeşitlerine temas eder. Bu alt bölümlerde zarûriyyât-ı hams'a genişçe yer vererek bol örnekli olarak konusunu anlatmaya çaba gösterir.

Üçüncü yani son bölümde ise, makasıd'ın usûl-ı fıkıh konularıyla olan münasebetine temas eden müellif, makâsıd'ı'l-Kur'an diye nitelendirebileceğimiz bir bölümde Kur'an'daki temel hedef ve gayeleri örneklendirerek işlemeye çalışır. Daha sonra Sünnet'in tanımı, kullanımı ve makâsıda delâletinden yine örneklerle bahseder, bu kısımda çeşitli usul konularının makasıdla ilişkisine yer verir. Makasıdla, küllî kaideler arasındaki ilişkiye de değinen yazar makasıd içerikli çeşitli kaideleri daha yakından analize tabi tutar. Bundan sonra icma, kıyas, istihsân, sedd-i zerâi' ve ictihat kavram ve yöntemleriyle makasıd mefhumu arasındaki bağlantılara değinir. Bilhassa ictihat faaliyetinde makasıd bilgisinin oldukça önemli olduğunu haklı olarak vurgulayan müellif, eserinin belki de en başarılı olduğu bu kısımda yeni sayılabilecek bir takım yararlı bilgilere de temas eder.

8. Nazariyyetü'l- Makâsıd 'Inde İbn Teymiyye

Dr. Yûsuf Ahmed Muhammed el-Bede'î

[Dâru'n-Nefâis], Amman/Ürdün 2000; 1.bs., 607 sayfa

Eser, Ürdün Üniversitesi Şeri'a fakültesinde hazırlanmış bir doktora tezi- dir. Oldukça hacimli olan bu çalışmada müellif, eserini beş ana başlıkta sunmaktadır. Girişte konunun önemi, gayesi ve işleniş planından bahseder.

Birinci bölümde önce İbn Teymiyye'nin kısa bir biyografisine, peşinden de makasıd çalışmasının gerçek mahiyeti, bu konuda yapılan çalışmaların tarihi seyri hakkında bilgi verir. Makasıdı, İbn Teymiyye'nin yaptığı tanımlardan yola çıkarak irdeleyen yazar, tarihçede seçerek ele aldığı müelliflere –genel olarak yapılandırılan farklı olarak- İmam Şâfi'den başlar. Daha sonra Cüveynî ve diğer usûlcülerin konu hakkındaki görüş ve değerlendirmelerine yer verir. Bu bölümde ayrıca makâsıd bilgisine sahip olmanın önemine, ictihatta oynadığı role de temas eden müellif, bu konuda derinlik sahibi olmayan kimselerin ictihatlarında başa- rısız olacaklarına –haklı olarak- vurguda bulunur. Daha sonra makâsıdın çeşitli açılardan sınıflamalarına değinir.

İkinci bölümde, makasıd düşüncesinin temel hareket noktası olan hüküm- lerin ta'lili konusuna genişçe yer verir. Kur'an, Sünnet ve Sahâbe ictihat ve uygu- lamalarında makâsıdın yeri hakkında örneklerle konuyu zenginleştiren yazar,

makâsıd'ın tespitinde istikrâ yönteminin metodik değeri üzerinde durur. Zarûfî maksatların mahiyet itibarıyla kesinlik arz ettiğini bunların bilinen beş unsurla sınırlandırılmasının nedenleri üzerinde değerlendirmelere yer verir. Makâsıd'la maslahat-mefsedet bağlantılarına da kısaca yer veren müellif, bu konudaki kaidelere işaret eder.

Üçüncü bölümde yazar, makâsıd'ın, İslam Hukukunun diğer kaynak ve metotları ile ilgili dorudan ve dolaylı bağlantılara yer vererek sırasıyla üzerinde ittifak bulunan ve bulunmayan kaynaklara, bunların makasid boyutlarına yer verir. Üzerinde ittifak bulunan kaynakları, Kur'an, Sünnet ve icmâ' olarak belirleyen yazar, daha sonra ihtilaflı kaynaklardan kıyas, ıstışâb, istihsân, mürsel maslahat, sedd-i zerâi', hiyel, sahâbî kavli, örf, şer'u men kablenâ ile bunların makâsıdla ilişkilerine yer verir. Bu bölümde ayrıca İbn Teymiyye'nin hukuk düşüncesinde özel bir yeri bulunan siyâset-i şer'iyye kavramı ve bunun makâsıdla bağlantılarını başarıyla ele alan yazar bu bölümle - kanaatimize göre - diğer çağdaş çalışmalardan ayrılır.

Dördüncü bölümde müellif, makâsıd'ın korunması hakkında, İbn Teymiyye'nin uygulamamalı örneklerine yer vererek bu sahada yapılan çağdaş çalışmalara -bizce- kısmen de olsa yeni bir bakış açısı kazandırır. Verdiği örnekleri sırasıyla beş zarûfî gaye ile ilgili olarak sunan yazar, daha sonra hâcî ve tahsînî maksatlara değinir.

Beşinci ve son bölümde ise, makâsıd düşüncesine İbn Teymiyye'nin katkıları ve rolü üzerinde duran yazar, O'nun makasid düşüncesini etkileyen önceki ve çağdaşı sayılan İslam bilginleri hakkında bilgi verir. İbn Teymiyye'nin makâsıd konusunda dengeli ve orta bir çizgide yer aldığını savunan yazar, bu savını çeşitli örneklerle temellendirmeye çalışır. Nassların delalet yolları ile makasid ile istidlal arasındaki ilişkiye temas eden müellif, kıyas metodunu kullanmadaki aşırılığın bu metodu kısmen de olsa zora soktuğunu belirtir. Araştırmacı eserini, İbn Teymiyye ve diğer usûlcülerin görüşlerinden derlediği oldukça geniş sayılabilecek durumdaki makâsıd ilke ve kurallarına yer vererek sonlandırır.